

بررسی رابطه خلاقیت با منبع کنترل

اسماعیل رشیدی*

دکتر مهرناز شهرآرای**

چکیده: هدف اساسی این تحقیق بررسی رابطه بین خلاقیت^۱ و منبع کنترل^۲ می باشد، بدین منظور ۳۷۵ نفر از دانش آموزان سال اول دبیرستان شهر اراک به شیوه نمونه گیری تصادفی طبقه ای نسبی انتخاب شدند، که ۱۹۴ نفر آنها پسر و ۱۸۱ نفر آنها دختر بودند و میانگین سنی گروه نمونه ۱۵ سال بود. خلاقیت آزمودنی ها با استفاده از آزمون خلاقیت غیرکلامی تورنس^۳ (بخش دایره ها، ۱۹۷۴) و منبع کنترل آنها با استفاده از آزمون منبع کنترل یا مسند مهارگذاری راتر^۴ (۱۹۹۶) ارزیابی شد. داده های بدست آمده با استفاده از نرم افزار آماری SPSS، از طریق محاسبه ضریب همبستگی پیرسون و آزمون t برای دو گروه مستقل، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان دهنده این بود که بین خلاقیت و منبع کنترل درونی رابطه همبستگی مثبت وجود دارد، بین میانگین نمرات کلی خلاقیت آزمودنی های پسر و دختر تفاوت معناداری وجود ندارد، آزمودنی های پسر در ابعاد سیالی و انعطاف پذیری خلاقیت و آزمودنی های دختر در بعد بسط خلاقیت برتری دارند و تفاوت معناداری بین میانگین نمرات دانش آموزان دختر و پسر در آزمون منبع کنترل راتر وجود ندارد.

واژه های کلیدی: خلاقیت و منبع کنترل

مقدمه

خلاقیت همان تمایل و ذوق به «ایجاد» است که در همه افراد و در همه سنین به طور بالقوه

* کارشناس ارشد روانشناسی تربیتی، مسؤول پژوهش دانشگاه آزاد اسلامی اراک - مرکز کمیجان
Rashidi.el@yahoo.com

** عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم تهران

1. Creativity
3. Torrance

2. locus of Control
4. Rotter

وجود دارد؛ به عبارت دیگر خلاقیت ظرفیت دیدن روابط جدید و پدید آوردن اندیشه های غیر معمول و فاصله گرفتن از الگوهای سنتی تفکر می باشد. تفکر خلاق ترکیبی از قدرت ابتکار و انعطاف پذیری است که یادگیرنده را قادر می سازد خارج از تفکر معقول به نتایج متفاوت و موگلد بیندیشد (آیزنک^۱ و همکاران، ۱۹۷۹؛ بودو، ۱۳۵۸؛ حسینی، ۱۳۷۸).

خلاقیت دارای چهار بعد یا ویژگی به شرح زیر است (حسینی، ۱۳۷۸):

۱. سیالی یا روانی^۲: توانایی برقراری رابطه معنادار بین فکر و اندیشه و بیان است، که بر اساس تعداد افکار یا راه حل ها در یک زمان مشخص اندازه گیری می شود.
۲. اصالت یا ابتکار^۳: توانایی تفکر به شیوه غیرمتداول و خلاف عادت رایج است، که همراه با جواب های غیر معمول، عجیب و زیرکانه است.
۳. انعطاف پذیری^۴: توانایی تفکر به راه های مختلف برای حل یک مسأله جدید است.
۴. بسط^۵: توانایی توجه به جزئیات در حین انجام یک فعالیت است.

منظور از منبع کنترل داشتن احساس کنترل بر وقایع و پیشامدها و پیامدهای رفتاری است، که دارای دو بعد منبع کنترل درونی و منبع کنترل بیرونی است؛ چنانچه فردی احساس کند که رویدادهای زندگی و پیامدهای رفتاری او تحت کنترل خودش می باشد و نسبت به آنها احساس مسؤولیت می کند دارای منبع کنترل درونی است، و در صورتی که احساس کند که رویدادهای زندگی و پیامدهای رفتاری او توسط عوامل بیرونی کنترل می شود دارای منبع کنترل بیرونی است (لونسون^۶؛ ۱۹۸۱، ۱۹۷۴ به نقل از اعظمی، ۱۳۷۹).

افراد خلاق و افراد دارای منبع کنترل درونی ویژگی های شخصیتی مشابه متعددی دارند؛ مثلاً: آنها در تفکر خود مستقل ترند، ولی در عین حال از پیشنهادات و اطلاعات دیگران نیز استقبال می کنند، به لحاظ منبع کنترل درونی خودشان را حاکم بر زندگی خویش می دانند و معتقدند شانس و سرنوشت بر زندگی آنها تأثیری ندارند، مستعد آند که ناهمرازی، غیر معمول و تک رو باشند، بی شباهت بودن به دیگران به صورت آشکار و زودرس بروز می کند

1. Eysenk
3. Originality
5. Elaboration

2. Fluency
4. Flexibility
6. Levenson

و این نشانگر خودپروی آنهاست، مستقل از میدان^۱ هستند یعنی کمتر تحت تأثیر زمینه های محیطی قرار می گیرند، از آن دسته معیارها، رسوم و ارزش های اجتماعی که به نظرشان قابل قبول نیست کمتر پیروی می کنند و بیشتر به قضاوت های شخصی خودشان متکی می باشند، در شرایط ناکامی ناشی از شرایط ناخوشایند، سطح تحمل بالاتری دارند و در دنبال کردن اهداف و مقاصد خود پایدارند و اعتماد به نفس بالاتری دارند (هیساکر^۲، ۱۹۸۱؛ آقایی فیشانی، ۱۳۷۷؛ اسبورن، ۱۳۷۵؛ اقدمی باهر، ۱۳۷۴؛ سیمونتون^۳، ۱۳۷۷؛ شوون^۴، ۱۳۷۵؛ کجیاف، ۱۳۸۲؛ گری^۵، ۱۳۸۲). با توجه به ویژگی های شخصیتی مشابه افراد خلاق و افراد دارای منبع کنترل درونی، به نظر می آید خلاقیت با منبع کنترل درونی رابطه داشته باشد.

براساس تحقیقات انجام شده (کوهن و ادن^۶، ۱۹۷۴؛ راین^۷، ۱۹۸۰؛ شهرآرای، ۱۳۷۴؛ گوهری، ۱۳۷۶؛ مزلو^۸، ۱۳۷۲؛ نلر^۹، ۱۳۶۹) رفتار خلاق از روی اعتقاد درونی یا کنترل شخصی بر پیامدهای رفتاری قابل پیش بینی است افراد با منبع کنترل درونی در مقایسه با افراد با منبع کنترل بیرونی از ارزشیابی بیرونی کمتر تأثیر می پذیرند و منبع کنترل درونی با خلاقیت کلی همخوانی دارد. افراد معتقد به کنترل درونی، بیشتر از افراد معتقد به کنترل بیرونی برای ابتکار در اندیشه و عمل تلاش می کنند، و همین که خلاقیت شکلی از خودمختاری تصور می شود، افراد خلاق کمتر به واسطه های بیرونی به عنوان تعیین کننده های رفتارشان متکی می شوند. کومار^{۱۰} (۱۹۹۱؛ به نقل از شهرآرای، ۱۳۷۴) نیز براساس مقایسه الگوی علایق دانش آموزان خلاق و غیرخلاق گزارش داده است که دانش آموزان خلاق بیش از دانش آموزان غیرخلاق دارای منبع کنترل درونی هستند.

لهمان^{۱۱} در مطالعه ای به این نتیجه دست یافت که خلاقیت مردان به طور قابل توجهی از زنان بیشتر است، که این می تواند به فرصت های بیشتری که مردان نسبت به زنان برای بروز

1. Field-independence
3. Simonton
5. Gary
7. Raina
9. Neller
11. Lehman

۲. Heasaker
4. Chavin
6. Cohen & Oden
8. Maslow
10. Kumar

خلاقیتشان دارند مربوط باشد. به نظر می‌رسد این تفاوت‌ها اکتسابی باشد نه ذاتی (امامی پور، ۱۳۸۰). در صورتیکه در برخی دیگر از پژوهش‌ها (تورنس، ۱۹۷۴؛ بیوکی، ۱۳۷۶) گزارش شده است که تفاوت معناداری بین خلاقیت کلی مردان و زنان وجود ندارد. در زمینه رابطه منبع کنترل با جنس، برخی از پژوهش‌ها (باتاشار و حسین^۱؛ به نقل از آرشید، ۱۳۶۶؛ حسین چاری، ۱۳۷۵؛ عسگری، ۱۳۷۵) به این نتیجه رسیدند که پسران درونی‌تر از دختران هستند، در صورتی که برخی دیگر از پژوهش‌ها (پناهی، ۱۳۸۲؛ قاسمی فلاورجانی، ۱۳۷۴) گزارش کرده اند که بین منبع کنترل دانشجویان دختر و پسر تفاوت معناداری وجود ندارد.

از آنجا که برای رشد خلاقیت افراد باید به عواملی توجه کرد که با خلاقیت رابطه دارند، و زمینه را برای تحقق هر یک از این عوامل مهیا نمود، با توجه به مقدمات فوق منبع کنترل درونی از جمله عواملی است که می‌تواند با خلاقیت رابطه داشته باشد؛ بنابراین ابتدا باید به رابطه بین این دو متغیر پرداخت - که هدف این تحقیق می‌باشد - سپس در صورت وجود رابطه به ایجاد منبع کنترل درونی در افراد پرداخت. همچنین با توجه به تحقیقات انجام شده (امامی پور، ۱۳۸۰؛ بیوکی، ۱۳۷۶؛ آرشید، ۱۳۶۶؛ حسین چاری، ۱۳۷۵؛ آقای فیشانی، ۱۳۷۷؛ قاسمی فلاورجانی، ۱۳۷۴) در زمینه رابطه جنس با خلاقیت و منبع کنترل نتایج متناقضی گزارش شده است، و با توجه به اینکه شناخت ویژگی‌های دو جنس، گام مهمی در رشد استعدادها می‌باشد؛ در این تحقیق به رابطه بین جنس با خلاقیت و منبع کنترل پرداخته شده است. برای دستیابی به این اهداف، فرضیه‌ها و سؤالات زیر مورد آزمون قرار گرفته است:

۱. بین خلاقیت و منبع کنترل رابطه وجود دارد.
۲. آیا میزان خلاقیت دانش آموزان دختر و پسر متفاوت است؟
۳. آیا منبع کنترل دانش آموزان دختر و پسر متفاوت است؟

---

1. Batashar & Hossien
2. Correlation
3. Comparative

روش

در پژوهش حاضر از دو روش همبستگی^۲ و مقایسه‌ای^۳ استفاده شده است. برای آزمون رابطه بین خلاقیت و منبع کنترل، روش همبستگی، و برای آزمون رابطه جنس با خلاقیت و منبع کنترل، روش مقایسه‌ای به کار گرفته شد.

جامعه آماری

جامعه آماری تحقیق شامل همه دانش آموزان سال اول دبیرستان شهر اراک در سال تحصیلی ۸۵-۸۴ می‌باشد. انتخاب سال اول دبیرستان به عنوان جامعه آماری بدین جهت بوده است که هدف تحقیق حاضر مقایسه دانش آموزان رشته‌های مختلف دوره دبیرستان، به لحاظ متغیرهای مورد بحث نبوده است، و سال اول دبیرستان نیز یک دوره عمومی است که هنوز دانش آموزان دبیرستانی براساس رشته تفکیک نشده‌اند.

نمونه

از میان جامعه آماری تحقیق ۳۷۵ نفر به عنوان نمونه انتخاب گردید. این تعداد براساس جدول تعیین حجم نمونه کرجسی و مورگان^۳ (۱۹۷۰)، و به شیوه نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای نسبی انتخاب شد. تضمین آن خطای نوع اول (α) بود، که در طرح‌های همبستگی با نمونه‌ای با ۱۰۰ عضو می‌توان پارامترها را بدون تورش برآورد کرد. هدف از در نظر گرفتن طبقات مختلف جامعه و نمونه فقط انتخاب گروه نمونه معرف جامعه بوده است که با استفاده از شیوه نمونه‌گیری مذکور درصد تعداد افراد موجود در طبقات جامعه و نمونه عیناً مطابق هم می‌باشد، بر این اساس گروه نمونه شامل ۱۹۴ نفر پسر و ۱۸۱ نفر دختر بود که در مجموع ۳۴۹ نفر در مدارس دولتی و ۲۶ نفر در مدارس غیردولتی، و نیز ۲۲۶ نفر از گروه نمونه در ناحیه یک و ۱۴۹ نفر در ناحیه دو آموزش و پرورش اراک مشغول به تحصیل بودند.

ابزار اندازه‌گیری

الف- آزمون خلاقیت غیر کلامی تورنس (بخش دایره‌ها، ۱۹۷۴): این آزمون شامل ۲۱

عدد شکل می باشد که برای ارزیابی خلاقیت آزمودنی ها مورد استفاده قرار گرفته است. از آزمودنی ها خواسته می شد تا با استفاده از آنها تصاویری را ترسیم کنند که تا حد ممکن غیر معمول، ابتکاری و کامل باشد. این آزمون چهار بعد خلاقیت را مورد ارزیابی قرار می دهد؛ بعد سیالی براساس تعداد دایره هایی که فرد تکمیل نموده و تصاویر معناداری به دست آورده است - به جز موارد تکراری - بعد انعطاف پذیری براساس مقوله ها و طبقات مختلف که در راهنمای نمره گذاری آزمون تفکر خلاق تورنس (۱۹۷۴) آمده است، بعد بسط براساس جزئیاتی که آزمودنی برای تصاویر رسم نموده است (همانند: رنگ، سایه زنی، تزئین، شرح و بسط عناوین تصاویر) و بعد اصالت نیز براساس فراوانی پاسخ ها در گروه نمونه، که تعداد آن نباید کمتر از ۱۰۰ باشد اندازه گیری می شود. بر این اساس پاسخ های دارای فراوانی ده درصد به بالا نمره نمی گیرند و پاسخ های دارای فراوانی یک درصد بیشترین نمره (۳) را می گیرند.

ضریب پایایی آزمون خلاقیت تورنس ۰/۶۳ گزارش شده است که در سطح آلفا ۰/۰۱ معنادار بوده است (امامی پور، ۱۳۸۰). در پژوهش حاضر نیز با استفاده از روش بازآزمایی و محاسبه ضریب همبستگی پیرسون، ضریب پایایی خرده آزمون دایره های آزمون خلاقیت غیر کلامی تورنس به دست آمد که مقدار آن ۰/۷۲ می باشد. همچنین برای هر یک از ابعاد چهار گانه آزمون، ضریب پایایی جداگانه محاسبه شد؛ ضریب پایایی بدست آمده برای ابعاد سیالی، انعطاف پذیری، بسط و اصالت به ترتیب عبارتند از: ۰/۶۴، ۰/۶۱، ۰/۷۰ و ۰/۶۳ که همگی در سطح خطا پذیری ۰/۰۰۱ معنادار می باشند. بررسی و برآورد روایی این آزمون، با استفاده از ضرایب همبستگی بین نمره کل آزمون در دو بخش کلامی و غیر کلامی، و همچنین نمره کل آزمون خلاقیت با نمره حاصل از فهرست شخصیت خلاق جانسون^۱ انجام شده است. ضریب حاصل برابر با $r = 0/61$ می باشد، که با ضریب اطمینان ۰/۴۵ و در سطح آلفا ۰/۰۵ معنادار می باشد (بیوکی، ۱۳۷۶).

ب- مقیاس منبع کنترل یا مسند مهار گذاری راتر: راتر در سال ۱۹۶۶ یک مقیاس خود سنجی برای ارزیابی منبع کنترل یا مسند مهار گذاری تهیه نمودند که حاوی ۲۹ ماده می باشد که ۲۳ ماده آن منبع کنترل را سنجیده و ۶ مورد دیگر برای استحکام مقیاس انتخاب شده تا

1. Janson

هدف مقیاس را پوشیده نگهدارد (لیبرت، اسپیگلر، ۱۳۷۵). راتر در این مقیاس دو اصطلاح مهار درونی (منبع کنترل درونی) و مهار بیرونی (منبع کنترل بیرونی) را به کار می برد؛ مقصود از مهار درونی این است که شخص رویداد خاصی را ناشی از رفتار یا ویژگی های نسبتاً پایدار خود بداند و منظور از مهار بیرونی این است که شخص تقویت مثبت یا منفی را که به دنبال رفتار خاصی آمده، معلول رفتار خود نداند بلکه آن را نتیجه تصادف و اتفاق تلقی کند یا آن را به دیگران نسبت دهد و با پیش کشیدن عوامل محیطی امکان پیش بینی آن را نفی کند (آناستازی^۱، ۱۳۷۹).

این مقیاس دارای ثبات درونی^۲ و پایایی بازآزمایی^۳ مناسبی است؛ پایایی کودر - ریچاردسون^۴ و دونیمه کردن^۵ کل خوشه نمره ها در حدود ۰/۰۷۰ است (آناستازی، ۱۹۹۰). آلفای کرونباخ نیز برای این مقیاس ۰/۷۸ و ۰/۷۷ گزارش شده است (اصغرزاده، ۱۳۸۳؛ جباری، ۱۳۸۱)، راتر نیز اعتبار این آزمون را از طریق روش بازآزمایی بین ۰/۴۹ تا ۰/۸۳ گزارش کرده است (طالب پور، ۱۳۸۱، صص ۱۸ تا ۲۹). در پژوهش حاضر نیز با استفاده از روش بازآزمایی، ضریب پایایی ۰/۶۲ به دست آمد که در سطح خطاپذیری ۰/۰۰۰۱ معنادار می باشد. هر ماده از ۲۹ ماده این مقیاس دارای دو جمله به صورت «الف» و «ب» می باشد. ماده های ۱، ۸، ۱۴، ۱۹، ۲۴، ۲۷ به صورت خنثی می باشند. اگر آزمودنی قسمت «ب» ماده های ۳، ۴، ۵، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۲۲، ۲۶، ۲۸ را پاسخ داده باشد، و قسمت «الف» ماده های ۲، ۶، ۷، ۹، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۲۳، ۲۵، ۲۹ را مشخص کرده باشد برای هر مورد یک نمره تعلق می گیرد. مجموع نمرات نشان دهنده مهار وی یا منبع کنترل وی خواهد بود. در این مقیاس نمره بالاتر حاکی از مسند مهار گذاری بیرونی (منبع کنترل بیرونی) و نمره کمتر حاکی از مسند مهار گذاری درونی (منبع کنترل درونی) است، بالاترین نمره در این مقیاس ۲۳ و

-
1. Anastasi
  2. Internal consistency
  3. Retest Reliability
  ۴. Kuder-Richardson
  ۵. Split-Half

پایین ترین آن صفر می باشد. شیوه اجرای آزمون‌ها نیز گروهی بود؛ یعنی کل افراد یک کلاس در یک زمان مورد آزمون قرار می گرفتند.

یافته ها

به منظور بررسی رابطه بین خلاقیت و منبع کنترل، ضریب همبستگی پیرسون برای متغیرهای نمرات کلی خلاقیت آزمودنی‌ها و نمرات مربوط به منبع کنترل آنها محاسبه شد (نمرات کلی خلاقیت حاصل جمع نمرات در ابعاد سیالی، انعطاف پذیری، بسط و اصالت می باشد). با توجه به جدول ۱، ضریب همبستگی بدست آمده (۰/۴۴-) در سطح خطاپذیری (۰/۰۰۰۱)، نشان دهنده این است که با بالاتر رفتن نمره خلاقیت افراد نمره آنها در آزمون منبع کنترل راتر کاهش می یابد یعنی دارای منبع کنترل درونی تری می شوند. بنابراین نتیجه گرفته می شود بین نمره کلی خلاقیت و منبع کنترل رابطه معنادار وجود دارد.

جدول ۱ ضریب همبستگی بین خلاقیت و منبع کنترل

نمره کلی خلاقیت	نمره منبع کنترل
۱	-۰/۴۴۰
.	۰/۰۰۰
۳۷۵	۳۷۵
۳۷۵	۳۷۵

نمره کلی
خلاقیت
ضریب همبستگی پیرسون
سطح معناداری (دوطرفه)
تعداد

نمره منبع کنترل
ضریب همبستگی پیرسون
سطح معناداری (دوطرفه)
تعداد

به منظور بررسی رابطه جنس با خلاقیت، آزمودنی‌های دختر و پسر، با استفاده از آزمون t برای دو گروه مستقل، به لحاظ نمره کلی خلاقیت مورد مطالعه قرار گرفتند. با توجه به جدول‌های ۲ با فرض واریانس‌های مساوی و نامساوی تفاوت میانگین‌ها معنادار نمی باشد و نتیجه گرفته می شود که بین نمرات کلی خلاقیت دانش آموزان دختر و پسر تفاوت معناداری وجود ندارد. همچنین آزمودنی‌های دختر و پسر، با استفاده از آزمون t برای دو گروه مستقل، به لحاظ نمراتشان در چهار بعد خلاقیت مورد مطالعه قرار گرفتند. با توجه به جدول ۳، با فرض واریانس‌های مساوی و درجات آزادی ۳۷۳، در دو بعد سیالی و انعطاف پذیری بین

میانگین‌های نمرات دانش آموزان دختر و پسر تفاوت معنادار وجود دارد و پسران در این ابعاد بر دختران برتری دارند. در بعد بسط نیز بین میانگین‌های نمرات دانش آموزان دختر و پسر تفاوت معنادار وجود دارد و دختران در این زمینه بر پسران برتری دارند، در بعد اصالت تفاوت معناداری بین میانگین‌ها دیده نمی‌شود.

جدول ۲ آزمون t برای دو گروه مستقل آزمودنیهای دختر و پسر، به لحاظ نمره کلی خلاقیت

جنس	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	خطای استاندارد میانگین
پسر	۱۹۴	۸۹/۴۹	۲۷/۶۴۰	۱/۹۸۴
دختر	۱۸۱	۹۲/۲۲	۴۵/۶۲۴	۳/۳۹۱

جدول ۳ آزمون t برای گروه‌های مستقل

آزمون لون برای تساوی واریانس‌ها		آزمون t برای برابری میانگین‌ها				آزمون لون برای تساوی واریانس‌ها	
F	Sig.	مقدار t	درجات آزادی	سطح معناداری (دوطرفه)	تفاوت میانگین‌ها	خطای استاندارد	فاصله اطمینان
۲۴/۵۱	۰/۰۰۰	-۰/۷۰۶	۳۷۳	۰/۴۸۰	-۲/۷۳	۳/۸۶۶	تفاوت در سطح ۰/۰۹۵
۵/۰۰۲	۰/۰۰۰	-۰/۶۹۵	۲۹۴/۴۰	۰/۴۸۸	-۲/۷۳	۳/۹۲۹	تفاوت در سطح پایین‌تر بالاتر

جدول ۳ نتایج حاصل از اجرای آزمون t برای دو گروه مستقل آزمودنی‌های پسر و دختر، به لحاظ نمرات چهار بعد خلاقیت

ابعاد خلاقیت	میانگین دانش آموزان پسر	میانگین دانش آموزان دختر	t بدست آمده	سطح معناداری تفاوت‌ها	تفاوت میانگین	انحراف استاندارد	آزمون لون برای برابری واریانس‌ها
سیالی	۱۵/۵۴	۱۳/۹۸	۳/۰۰	۰/۰۰۳	۱/۵۵	۰/۵۱	۲۸/۶۷
انعطاف‌پذیری	۹/۹۸	۸/۵۷	۳/۱۱	۰/۰۰۲	۱/۴۱	۰/۴۵	۱۷/۲۶
بسط	۵۱/۱۰	۵۷/۷۸	-۲/۳۱	۰/۰۲۱	-۶/۶۸	۲/۸۸	۱۶/۰۷
اصالت	۱۳/۰۸	۱۲/۲۵	۰/۸۹	۰/۳۶۹	۰/۸۲	۰/۹۲	۱۸/۰۴

به منظور بررسی رابطه جنس با منبع کنترل، آزمودنی های دختر و پسر با استفاده از آزمون *t* برای دو گروه مستقل، به لحاظ نمراتشان در آزمون منبع کنترل راتر مورد مطالعه قرار گرفت (جدول ۴). که داده ها حاکی از این است که با فرض واریانس های مساوی و نامساوی و درجات آزادی ۳۷۳ و ۳۴۶، تفاوت میانگین ها معنادار نمی باشد. از آنجا که نمره نهایی آزمودنی ها در آزمون منبع کنترل راتر ۲۳ است و با توجه به اینکه میانگین نمرات آزمودنی های پسر و دختر به ترتیب ۸/۲۲ و ۷/۵۷ می باشد که هر دو در نیمه پایین (پایین تر از ۱۱/۵) قرار دارند آزمودنی های پسر و دختر به صورت کلی منبع کنترل درونی دارد.

جدول ۴ - آزمون *t* مستقل برای دو گروه آزمودنی های پسر و دختر، به لحاظ نمرات آزمون منبع کنترل

جنس	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	خطای استاندارد میانگین
پسر	۱۹۴	۸/۲۲	۳/۶۴۶	۰/۲۶۲
دختر	۱۸۱	۷/۵۷	۴/۵۱۸	۰/۳۳۶

جدول ۵ آزمون *t* برای گروه های مستقل

فاصله اطمینان	آزمون <i>t</i> برای برابری میانگین ها					آزمون لون برای تساوی واریانس ها		نمرات آزمون منبع واریانس ها	با فرض تساوی واریانس ها
	تفاوت در سطح	تفاوت خطای استاندارد	تفاوت میانگین ها	سطح معناداری (دوطرفه)	درجات آزادی	مقدار <i>t</i> به دست آمده	Sig.		
۰/۰۹۵	۰/۴۲	۰/۶۴۲	۰/۱۳۰	۳۷۳	۱/۵۱	۰/۰۳	۴/۵۷	۱/۴۷	-۰/۱۸
سطح پایین تر	۰/۴۲	۰/۶۴۲	۰/۱۳۳	۳۴۶/۰۱	-۱/۵۰۸			۱/۴۷	-۰/۱۹

بحث و نتیجه گیری

در تحقیق حاضر این نتیجه حاصل شد که خلاقیت با منبع کنترل رابطه دارد و با افزایش نمره منبع کنترل بیرونی، نمره خلاقیت آزمودنی ها کمتر می شود و متقابلاً با افزایش نمره منبع کنترل درونی، نمره خلاقیت آزمودنی ها بیشتر می شود. این یافته با نتایج پژوهش های پیشین (کوهن، ادن، ۱۹۷۴؛ راینا، ۱۹۸۰؛ نلر، ۱۳۶۹؛ بروشوت و همکاران، ۱۹۹۴؛ مزلو، ۱۳۷۲؛ شهرآرای، ۱۳۷۴؛ سورگی، ۱۳۷۵؛ گوهری، ۱۳۷۶؛ کجیاف، ۱۳۸۲) مطابقت دارد و همسو است با یافته های پژوهشی پیشین (هیساکر، ۱۹۸۱؛ اقدمی باهر، ۱۳۷۴؛ اسبورن، ۱۳۷۵؛ آقایی فیشانی، ۱۳۷۷؛ سیمونتون، ۱۳۷۷؛ کجیاف، ۱۳۸۲؛ گری، ۱۳۸۲) در خصوص ویژگی های شخصیتی مشترک افراد خلاق و افراد دارای منبع کنترل درونی. بنابراین با توجه به اینکه خلاقیت با منبع کنترل درونی رابطه مثبت دارد، می توان برای رشد خلاقیت افراد، به تقویت منبع کنترل درونی و تضعیف منبع کنترل بیرونی در آنها پرداخت. برای تقویت منبع کنترل درونی، باید به پرورش احساس مسئولیت نسبت به رفتارهای خود، احساس کنترل شخصی بر رویدادهای زندگی و ایجاد انگیزش درونی در افراد پرداخت، زیرا خلاقیت مستلزم مقاومت در برابر شیوه های معمول حل مسأله و عادات اجتماعی است.

بنابراین فرد باید به خود متکی باشد و احساس کنترل شخصی بر پیامدهای رفتاری و رویدادهای زندگی داشته باشد. با توجه به اینکه در برخی از پژوهش ها (گوهری، ۱۳۷۶؛ مزلو، ۱۳۶۹) گزارش شده است که خودانگیختگی و انگیزش درونی در خلاقیت تأثیر زیادی دارد، و پاداش محیطی، رقابت و ارزشیابی های بیرونی همگی انگیزه های تحمیلی هستند که موجب از بین رفتن خلاقیت می شوند، فرد خلاق باید بیشتر دارای انگیزش درونی باشد تا بیرونی، یعنی نباید انتظار تقویت بیرونی داشته باشد؛ بلکه باید دارای انگیزش درونی بوده و به خاطر علاقه مندی به کارش در مقابل اطرافیان مقاومت کند و خلاقیت خود را نشان دهد. همچنین برای رشد خلاقیت افراد علاوه بر تقویت منبع کنترل درونی، باید به تضعیف منبع کنترل بیرونی نیز پرداخت، زیرا چنانچه افراد دارای منبع کنترل بیرونی باشند، از یک طرف منبع کنترل درونی آنها ضعیف تر می گردد و از طرف دیگر از استقلال و خودمختاری و مقاومت آنها در برابر شیوه های معمول اجتماعی که لازمه خلاقیت است کاسته می شود.

از جمله نتایج دیگر پژوهش عدم وجود تفاوت معنی دار بین نمرات کلی خلاقیت دانش آموزان دختر و پسر می باشد، که با نتایج تحقیقات پیشین (تورنس؛ به نقل از گوهری، ۱۳۷۶؛ نلر، ۱۳۶۹) همسو است. در این تحقیق، تفاوت معناداری بین میانگین نمرات دختران و پسران در ابعاد سیالی، انعطاف پذیری و بسط دیده شد؛ آزمودنی های پسر در ابعاد سیالی و انعطاف پذیری و آزمودنی های دختر در بعد بسط نمره بالاتری کسب کردند. این نتایج نشان می دهد که دانش آموزان پسر بیشتر تمایل دارند که پاسخ های متعدد بدهند و از نظر توانایی ذهنی در حرکت از یک مقوله ذهنی به مقوله ذهنی دیگر، که به ایجاد طبقات گوناگون پاسخ ها منجر می شود، نسبت به دانش آموزان دختر نمرات بالاتری دارند، در صورتی که دانش آموزان دختر به لحاظ توانایی تکمیل یک فکر یا افزودن جزئیات وابسته به آن یا توانایی ذهنی در توجه به جزئی ترین اجزای مربوط به یک فعالیت، نسبت به دانش آموزان پسر نمرات بالاتری را به دست آورده اند. نتایج به دست آمده در ابعاد مذکور را می توان با شرایط اجتماعی و فرهنگی محیط زندگی آزمودنی ها نیز مربوط دانست. از آنجا که پسران جامعه آماری تحقیق با محدودیت های اجتماعی و موانع اجتماعی - فرهنگی کمتری مواجه هستند و احساس آزادی بیشتری می کنند، این موضوع می تواند بر نحوه تفکر آنها نیز تأثیر گذارد و حرکت آنها از یک مقوله ذهنی به مقوله دیگر و توجه به موضوعات متنوع را تسهیل کند. در صورتی که دختران با توجه به محدودیت های اجتماعی بیشتر، احساس محدودیت بیشتری می کنند و در نتیجه موضوعات را بسط و گسترش می دهند. همچنین بالاتر بودن نمرات آزمودنی های دختر از نمرات آزمودنی های پسر در بعد بسط را می توان به سبک شناختی تحلیلی نگر دختران و کلی نگری پسران نیز مربوط دانست. همچنین در این تحقیق، نتیجه گرفته شد که تفاوت معناداری بین نمرات منبع کنترل دانش آموزان دختر و پسر وجود ندارد، که این همسو با نتایج گزارش شده در برخی پژوهش ها (پناهی، ۱۳۸۲؛ قاسمی فلاورجانی، ۱۳۷۴) و مغایر با نتایج بدست آمده در برخی دیگر از پژوهش ها (باتاشار و حسین؛ به نقل از آرشید، ۱۳۶۶؛ حسین چاری، ۱۳۷۵؛ عسگری، ۱۳۷۵) می باشد، که پسران دارای منبع کنترل درونی تری هستند. این مغایرت می تواند به متفاوت بودن نوع آزمون های به کار برده شده و ویژگی های متفاوت جامعه آماری تحقیق، به لحاظ سن آزمودنی ها، مکان زندگی و تربیت خانوادگی مربوط باشد. عوامل

محیطی و اجتماعی تأثیرگذار بر جامعه آماری این تحقیق مسلماً از تحقیقات قبلی متفاوت بوده و می‌تواند در تعیین منبع کنترل آزمودنی‌ها مؤثر باشد. عامل دیگری که می‌تواند در تغییر منبع کنترل دختران از منبع کنترل بیرونی به منبع کنترل درونی مؤثر باشد، این است که در سال‌های اخیر زنان ایرانی پیشرفت‌های خوبی به لحاظ علمی و اجتماعی داشته‌اند و روحیه اعتماد به نفس و خودباوری در آنها تقویت شده است، بنابراین انتظار می‌رود منبع کنترل آنها نیز تغییر پیدا کرده باشد و برخلاف تحقیقات گذشته (باتاشار و حسین؛ به نقل از آرشید، ۱۳۶۶؛ حسین چاری، ۱۳۷۵؛ عسگری، ۱۳۷۵) درونی‌تر شده باشند.

باتوجه به رابطه مثبت بین خلاقیت و منبع کنترل درونی، پیشنهاد می‌شود برای رشد خلاقیت افراد، نظام آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها، مسئولان و مربیان مراکز تربیتی و نیز والدین، شیوه‌هایی را در تعلیم و تربیت به کاربرند که به تقویت منبع کنترل درونی در آنها بیانجامد. یکی از شیوه‌های تقویت منبع کنترل درونی افراد، پرورش ویژگی‌های شخصیتی است که با ویژگی‌های شخصیتی افراد دارای منبع کنترل درونی مطابقت دارد؛ مثلاً: افراد دارای منبع کنترل درونی نسبت به افراد دارای منبع کنترل بیرونی احساس مسئولیت بالاتری دارند، دارای استقلال فکری و خودکفایی هستند، اعتماد به نفس بالاتری دارند، در دنبال کردن اهداف و مقاصد خود پایدارترند و برای مهارت‌ها بیش از شانس ارزش قائل‌اند. پس می‌توان از طریق کمک به رشد این ویژگی‌های شخصیتی به تقویت منبع کنترل درونی و متعاقباً رشد خلاقیت افراد پرداخت. از آنجا که پرداختن به چگونگی تقویت منبع کنترل درونی هدف این پژوهش نبوده است، پیشنهاد می‌شود محققان تحقیقاتی را در این زمینه انجام دهند. همچنین پیشنهاد می‌شود در تعلیم و تربیت افراد، علاوه بر تقویت منبع کنترل درونی در آنها، منبع کنترل بیرونی را نیز در آنها تضعیف نمایند. این امر موجب دستیابی سریع‌تر به هدف یعنی تربیت افرادی با منبع کنترل درونی خلاق خواهد شد. برای تقویت منبع کنترل درونی پیشنهاد می‌شود مسئولیت‌پذیری و یا هرگونه رفتار مسئولانه را که حاکی از اتکا به نفس افراد است، مورد توجه قرارداد و یا این‌گونه رفتارها را پاداش داد. برای تضعیف منبع کنترل بیرونی می‌توان رفتارهای غیرمسئولانه، صحبت کردن در زمینه شانس، مقصر دانستن دیگران و انداختن

مسئولیت بر عهده دیگران را خاموش نمود؛ یعنی نباید هیچ گونه پاداشی در مقابل اینگونه رفتارها و گفتارها ارائه نمود و افراد را نسبت به پیامدهای ناخوشایند آنها آگاه نمود.

پیشنهاد می شود در تعلیم و تربیت افراد تا حد امکان از تقویت کننده های بیرونی که موجب انگیزش بیرونی می شود کمتر استفاده شود تا زمینه برای ایجاد تقویت کننده های درونی و انگیزش درونی آماده شود. چنانچه دانش آموز برای انجام فعالیت هایش، توجیحات بیرونی نداشته باشد سعی می کند به انگیزه های درونی و ارزشمند دانستن فعالیت ها بپردازد، و این موجب تضعیف منبع کنترل بیرونی و تقویت منبع کنترل درونی می گردد. برای رشد خلاقیت افراد باید ابعاد مختلف خلاقیت، به جهت تعاملی که بین آنها وجود دارد، به طور موازی و متناسب با هم رشد پیدا کنند. بنابراین با توجه به اینکه آزمودنی های پسر در ابعاد سیالی و انعطاف پذیری و آزمودنی های دختر در بعد بسط نمرات بالاتری داشتند، پیشنهاد می شود برای رشد خلاقیت پسران ابعاد بسط و اصالت در آنها بیشتر تقویت شود و آنها برای پرداختن به جزئیات بیشتر امور و آثار منحصر به فرد تشویق شوند. در مقابل جهت رشد خلاقیت دختران باید به تقویت بیشتر ابعاد سیالی، انعطاف پذیری و اصالت پرداخت و دختران را به دادن پاسخ ها و پرداختن به امور متعدد، متفاوت و منحصر به فرد تشویق نمود.

همچنین پیشنهاد می شود تحقیقات آتی به بررسی موضوع این تحقیق در مقاطع مختلف تحصیلی و در سطح ملی و منطقه ای بپردازند، عوامل اجتماعی، اقتصادی، خانوادگی، آموزشی و تربیتی را کنترل نمایند و به انجام پژوهش فراتحلیلی در زمینه های خلاقیت و رابطه آن با منبع کنترل و جنس بپردازند.

منابع فارسی

- آرشید، ج. (۱۳۶۶). بررسی رابطه بین موفقیت شغلی معلمان و مرکز کنترل، پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران.
- آقایی فیشانی، ت. (۱۳۷۷). خلاقیت و نوآوری در انسان ها و سازمان ها. چاپ اول تهران: انتشارات ترمه، صص ۱۸۴، ۲۲۵ تا ۲۲۸ و ۲۹۳ تا ۲۹۵.
- آناستازی، آ. (۱۳۷۹). روان آزمایی. ترجمه محمدتقی، براهنی. انتشارات دانشگاه تهران.

- اسبورن، ا. ا. (۱۳۷۵). پرورش استعداد همگانی ابداع و خلاقیت. ترجمه حسن، قاسم زاده. چاپ اول. تهران: انتشارات نیلوفر.
- اصغرزاده، ط. (۱۳۸۳). بررسی رابطه باورهای خودکارآمدی، مسند مهار گذاری با موفقیت تحصیلی. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشگاه شهید بهشتی تهران.
- اعظمی، ا. (۱۳۷۹). الگوی رفتاری A، B و رضایت شغلی مدیران مدارس. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشگاه تربیت معلم.
- اقدمی باهر، ع. (۱۳۷۴). بررسی و مقایسه ویژگی‌های شخصیت دانشجویان پسر دانشکده علوم دانشگاه تبریز با منبع کنترل بیرونی و درونی در سال ۱۳۷۴. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی.
- امامی پور، س. (۱۳۸۰). بررسی تحولی سبک‌های تفکر در دانش آموزان و دانشجویان و رابطه آن با خلاقیت و پیشرفت تحصیلی. رساله دوره دکتری رشته روان شناسی چاپ نشده. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
- بودو، آ. (۱۳۵۸). خلاقیت در آموزشگاه. ترجمه علی، خانزاده، تهران: شرکت سهامی چهر.
- حسینی، ا. ا. (۱۳۷۸). ماهیت خلاقیت و شیوه های پرورش آن. چاپ اول. تهران: انتشارات آستان قدس رضوی. صص ۲۹ تا ۵۰.
- بیوکی، ز. (۱۳۷۶). هنجاریابی آزمون تفکر خلاق تورنس برای دانش آموزان دوره راهنمایی مدارس دولتی شهر تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشگاه تربیت معلم تهران.
- پناهی، ب. (۱۳۸۲). مقایسه رابطه بین منبع کنترل و سلامت روانی در دانشجویان دختر و پسر مراکز تربیت معلم شهر تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی. دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
- جباری، ح. (۱۳۸۱). بررسی مقایسه ای دانشجویان از لحاظ مسند مهار گذاری، باورهای انگیزشی، راهبردهای خودنظم داده شده. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشگاه شهید بهشتی تهران.
- حسین چاری، م. (۱۳۷۵). بررسی و مقایسه هسته کنترل در دانش آموزان دبیرستانی شاهد و غیر شاهد. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشگاه شیراز.
- سورگی، س. (۱۳۷۵). بررسی و مقایسه ویژگی‌های شخصیتی دانش آموزان خلاق و غیرخلاق مراکز آموزشی استعدادهای درخشان بیرجند به تفکیک جنسیت. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی تهران.

- سیمونون، د. (۱۳۷۷). خلاقیت، جنبه های شناختی، شخصی، تحولی و اجتماعی. ترجمه حسین، شکرکن. دوره سوم، سال پنجم، شماره های ۱ و ۲، دانشگاه شهید چمران اهواز. صص ۷۶ تا ۷۹.
- شوون، ر. (۱۹۷۵). سرآمدها (کودکان تیزهوش). ترجمه محمود، میناکاری، (۱۳۷۵)، چاپ سوم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی. صص ۸۱ تا ۸۴.
- شهرآزای، م. (۱۳۷۴). الگوی تعاملی رفتار خلاق، پژوهش های تربیتی. فصلنامه علمی - پژوهشی مؤسسه تحقیقاتی دانشگاه تربیت معلم، دوره جدید، جلد سوم، شماره ۳ و ۴، پاییز و زمستان ۱۳۷۴، صص ۸۹ تا ۱۰۷.
- طالب پور، ا؛ موسوی، ح؛ نوری، ا. (۱۳۸۱). تأثیر آموزش شناختی بر مسند مهار گذاری، انگیزه موفقیت و موفقیت تحصیلی دانش آموزان شاهد. مجله روانشناسی، شماره ۲۱، صص ۱۸ تا ۲۹.
- عسگری، م. (۱۳۷۵). هنجاریابی مقیاس منبع کنترل درونی - بیرونی استریکلند برای دانش آموزان دبیرستانی شهر تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
- قاسمی فلاورجانی، م. (۱۳۷۴). بررسی کانون کنترل در دانش آموزان ایران و رابطه آن با متغیرهای پایه تحصیلی جنسیت، طبقه بندی و پیشرفت تحصیلی. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشگاه شیراز.
- کجباف، م. (۱۳۸۲). بررسی رابطه روان پریشی، استقلال - وابستگی میدانی و خلاقیت دانشجویان دانشگاه اصفهان، تازه های علوم شناختی، سال ۵، شماره ۳، اصفهان، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی.
- گری، د. (۱۹۸۶). فهرست جامع ویژگی های افراد خلاق، ترجمه پروین، عظیمی. (۱۳۸۲)، مجله خلاقیت و نوآوری، شماره ۴، پاییز ۱۳۸۲، صص ۵۹ تا ۷۳.
- گوهری، م. (۱۳۷۶). بررسی رابطه خودپنداره و منبع کنترل با خلاقیت در دانش آموزان پسر دوره تحصیلی راهنمایی مدارس دولتی شهر تهران در سال تحصیلی ۷۵-۷۶. پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده. دانشگاه تربیت معلم تهران.
- لیبرت و اسپیگلر، ام. (۱۳۷۵). شخصیت از دیدگاه رفتاری، ترجمه صبوری، مقدم، حسن، انتشارات آستان قدس رضوی.
- مزلو، آ. ا. (۱۹۵۴). انگیزش و شخصیت، ترجمه احمد، رضوانی، (۱۳۷۲)، مشهد: آستان قدس رضوی.

نر، ج. اف. (۱۳۶۹). هنر و علم خلاقیت. ترجمه علی اصغر، مسدّد. شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز.

منابع انگلیسی

- Anastasi, A. (۱۹۹۰).** Psychological Testing, New Yourk: Macmillan.
- Brosschot, Jisf., W. A., Gohardt and Guipol, R, God D. (۱۹۹۴).**
Internal. Powerful/other and chance locus of control: Relationships with personality coping – stress and Health. Journal of personality and individual differences. ۶.۸۳۹-۸۵۲.
- Cohen, S. and Oden, S. (۱۹۷۴).** An examination of creativity and locus of control in children. *The Journal of Genetic psychology*. Vol.۱۲۴ PP.۱۷۹ – ۱۸۵.
- Eysenk, J. & Arnold, W. Meili, R. (۱۹۷۹).** Encyclo pedia of psychology, Seaburg press, N. Y.
- Heasaker, M. (۱۹۸۱).** A review of this history of field dependence. Los Angeles. C.A. paper presented the Annual convention of American psychological Association.
- Raina, T. N. (۱۹۸۰).** Sex differences in creativity in India: A second look. *The Journal of Creative Behavior*, ۱۴, ۲۱۴.
- Torrance, E. P.(۱۹۷۴).** Torrance tests of creative thinking. Copyright by Ginna and Company (Xerox Corporation). Published by personnel press.
- Yardly, C. R. and Bolen, L. M. (۱۹۶۰).** Relationship of locus of control to figural creativity. *The Journal of Creative Behavior*, ۱۴, ۲۷۶-۲۷۷.

